40. výročí vstupu v platnost Úmluvy o zákazu biologických zbraní

26. březen 2015 je dnem 40. výročí od vstupu v platnost Úmluvy o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení (Biological Weapons Convention, BWC).

Podle slov předsedy zasedání BWC pro rok 2015, velvyslance Malajsie Mazlana Muhammada, je toto výročí významným milníkem v existenci úmluvy, který by měl být využit ke zlepšení její pověsti a podpoře jejího univerzálního přijetí. V současnosti tvoří smluvní strany úmluvy 172 států, které ji ratifikovaly, 9 států ji pouze podepsalo, ale doposud neratifikovalo, a 15 států stojí zcela mimo BWC. Bývalá Československá socialistická republika BWC podepsala již v roce 1972 a následně ji ratifikovala 30. dubna 1973. V souladu s článkem XIV vstoupila BWC v platnost po uložení ratifikačních listin 22 států – 26. března 1975. Součástí československého právního řádu se stala 15. září 1975, kdy vyšla ve Sbírce zákonů jako vyhláška ministerstva zahraničních věcí č. 96/1975. Česká republika se stala členským státem BWC dnem svého vzniku - 1. ledna 1993.

Historické okolnosti vedoucí ke vzniku Úmluvy o zákazu biologických zbraní

V meziválečném období a následně v průběhu druhé světové války mnoho států zahájilo práce v programech věnovaných výzkumu biologických zbraní. Výzkum, ať už ofenzivní, nebo defenzivní vedly Sovětský svaz, USA, Velká Británie, Kanada, Francie nebo Německo. Asi nejrozsáhlejší výzkum biologických zbraní však vedlo **Japonsko**. Japonská armáda vytvořila na okupovaném čínském území v Mandžusku výzkumné zařízení, které se oficiálně mělo zabývat prevencí epidemií a dodávkami vody pro armádu. Jednotka, která zde byla dislokována, měla identifikační číslo 731 a je nechvalně známa jako **Unit 731**. Velitelem jednotky byl lékař, mikrobiolog, generál Shiro Ishii. Jednotka se zabývala výzkumem biologických agens, možnostmi jejich kultivace, způsoby přenosu infekčních nemocí, studiem vektorů, vývojem biologických zbraní, jejich výrobou a současně i jejich testováním v laboratorních a polních podmínkách. K testům byla využívána jak pokusná zvířata, tak vězni, zajatci, ale i civilní obyvatelstvo. Během experimentů byly pokusné osoby záměrně exponovány původcům infekčních onemocnění nebo jejich přenašečům (blechám, vším), jedovatým látkám nebo byly vystavovány extrémním podmínkám. Následně docházelo ke sledování projevů a průběhu onemocnění, intoxikace nebo zátěže. Výjimkou nebyly ani pitvy prováděné zaživa bez použití anestetik. Pro biologický útok byly navrženy letecké pumy a dělostřelecké granáty. Také byly vyvíjeny sabotážní prostředky jako plnicí pera a vycházkové hole, které mohly být plněny mikroorganismy či toxiny.

Shiro Ishii

Ostrov Gruinard

Během 2. světové války se evropské státy obávaly možného německého útoku za použití chemických či biologických zbraní. Velká Británie se v roce 1941 rozhodla připravit na případné napadení biologickými zbraněmi. Protiútok Britů měl být veden proti hospodářským zvířatům na území Německa pomocí spor *Bacillus anthracis*. Operace dostala název **Vegetarian**. Jako místo terénních testů byl vybrán skotský **ostrov Gruinard**. Laboratoře v Porton Down připravily spory *B. anthracis* a naplnily jimi drobné pumy, které byly na ostrově odpáleny

v blízkosti pokusných ovcí. Z vojenského pohledu dopadly testy dobře, a proto byly následně vyrobeny návnady – drobné koláčky s obsahem spor, které byly určeny ke spasení dobytkem. Termín operace byl stanoven na léto 1944, ale operace nakonec skončila ve stadiu, kdy byly vyrobeny zbraně, ale nikdy nedošlo k jejich použití. Na ostrov Gruinard měly terénní pokusy nepříjemný dopad. Vzhledem k zamoření sporami byl ostrov dlouho dobu nepřístupný. Životaschopné spory byly v půdě nalezeny téměř čtyři desetiletí po jejich rozptýlení. Proto na konci 80. let Velká Británie přistoupila k celoplošné dekontaminaci svrchní části půdy pomocí formaldehydu.

Po ukončení 2. světové války se mnoho států vedle programů útočných soustředilo také na programy obranné. Mezi lety 1954 – 1973 byl v **USA** jako obranný program veden **Project Whitecoat**, který probíhal ve **Fort Detrick**. V rámci tohoto projektu bylo více než 2000 dobrovolníků (především z řad Adventistů sedmého dne, kteří odmítají službu v armádě) pod lékařským dozorem vystavováno působení vybraných biologických agens (např. původci tularémie nebo Q horečky) nebo chemických látek a následně sledováno a léčeno. Během projektu byla také zkoumána účinnost vakcín. Doposud však zůstává otázkou, zda byl program skutečně pouze programem obranného výzkumu.

Fort Detrick, USA

V období po 2. světové válce byla zahájena široká škála jednání o omezení zbrojení a o odzbrojení. Valné shromáždění Organizace spojených národů (OSN) zařadilo biologické zbraně v roce 1946 mezi zbraně hromadného ničení. Protože Ženevský protokol 1925 (první mezinárodní dohoda zakazující smluvním státům ofenzivní použití chemických a biologických zbraní ve válce, otevřen k podpisu 17. června 1925) propojil jednání o zákazu chemických zbraní se zákazem zbraní biologických, pokračovala tato jednání i nadále společně. V 60. letech však došlo k mnoha geopolitickým událostem, které nakonec přispěly k osamostatnění jednání o zákazu biologických zbraní. Velký význam měla probíhající válka ve Vietnamu, během které došlo k použití chemických zbraní. V roce 1968 byla k podpisu otevřena Smlouva o nešíření jaderných zbraní, která se týkala pouze jednoho druhu zbraní hromadného ničení. Ve stejnou dobu předložila Velká Británie návrh na vytvoření nové úmluvy zakazující mikrobiologické metody vedení války, která by doplnila, nikoli nahradila Ženevský protokol 1925. Návrh obdobné smlouvy následně předložil Sovětský svaz. Dalším pozitivním impulzem bylo jednostranné zřeknutí se biologických zbraní ze strany USA v závěru roku 1969 a krátce nato také toxinů. Ke stejnému kroku poté přistoupila Kanada a další státy. Pokračující jednání pak vedla k **Úmluvě o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení**, která byla otevřena k podpisu 10. 4. 1972.

Jednání o BWC, Ženeva

Jednání o zákazu biologických zbraní neskončila vstupem BWC v platnost, ale pokračovala na hodnotících konferencích, které se konají pravidelně každých 5 let. V rámci jednání hodnotících konferencí se smluvní státy průběžně snažily odstranit nejzávažnější nedostatky úmluvy. Na 2. hodnotící konferenci (1986) došlo na základě Sverdlovského incidentu (1979, viz níže) k odsouhlasení mechanismu, jehož smyslem je dobrovolné poskytování informací mezi smluvními stranami, které informují o aktivitách států v oblastech souvisejících s BWC – tzv. opatření k budování důvěry (**Confidence Building Measures**, CBM). Velký zlom v jednání přinesla speciální konference

(1994), která navrhla k posílení BWC prostřednictvím verifikačního nástroje, který by se stal právně závazným. Tímto nástrojem se měl stát tzv. **Verifikační protokol**, jehož přijetí se předpokládalo na 5. hodnotící konferenci (2001). Její jednání však skončilo nezdarem a bylo přerušeno. Na obnoveném zasedání 5. hodnotící konference (2002) byl schválen tzv. **Intersessional Process** – proces, který zajišťuje, že se v období mezi hodnotícími konferencemi scházejí každý rok zástupci smluvních stran na zasedání expertů a zasedání smluvních stran. Na základě závěrů z jednání 6. hodnotící konference (2006) bylo v rámci Kanceláře OSN pro odzbrojení (UNODA) se sídlem v Ženevě zřízeno samostatné oddělení pro implementaci BWC - **Implementation Support Unit**, které má alespoň částečně nahradit neexistující mezinárodní organizaci pro oblast BWC. Mandát této jednotky však vždy trvá pouze do následující hodnotící konference, kdy musí být obnoven.

Porušení BWC

I přes podpis BWC docházelo v některých státech k činnostem, které její text zakazuje. Na konci 70. let obvinily USA Sovětský svaz, že během válečných konfliktů v jihovýchodní Asii použil toxinové zbraně. Událost je známa pod označením **Yellow rain**. Pro vyšetření byl poprvé použit mechanismus vyšetřování údajného použití chemických a biologických zbraní stanovený generálním tajemníkem OSN. Vzhledem k době, která uplynula od údajného použití zbraní do odběru vzorků, nepotvrdily výsledky analýz použití zbraní.

V březnu 1980 obvinily USA Sovětský svaz, že **epidemie antraxu**, která se objevila na jaře **1979** ve **Sverdlovsku,** byla následkem porušení BWC. K obvinění došlo na základě informací získaných od výzvědných služeb a od sovětských emigrantů. Sověti všechna obvinění odmítli s tím, že se jednalo o epidemii, jejíž původ spočíval v kontaktu s nakaženými zvířaty a v konzumaci jejich masa. Svoje tvrzení zopakovali i na jednání 1. hodnotící konference k BWC (1980). Teprve po pádu Sovětského Svazu v roce 1992 ruský prezident Boris Jelcin připustil, že epidemie byla následkem nehody, ke které došlo v rámci zařízení, jež bylo součástí ofenzivního programu na výrobu biologických zbraní, a že Sovětský svaz skutečně porušil BWC. Jaké byly skutečné dopady nehody nelze zjistit. Podle oficiálních sovětských zpráv onemocnělo 96 osob, z nichž 64 zemřelo.

Zařízení na výrobu biologických zbraní, Sverdlovsk

Padla i obvinění z opačné strany. V roce 1981 vypukla na Kubě epidemie horečky dengue, kterou onemocnělo více než 300 000 lidí. Horečce, přenášené komáry, podlehlo 158 lidí. Kubánská vláda obvinila Spojené státy ze záměrného šíření viru Dengue – původce tohoto onemocnění. USA obvinění popřely.

Jaká je budoucnost BWC?

V současné době je snahou, aby se co nejvíce států stalo smluvními stranami BWC. S univerzálním přistoupením k BWC i Ženevskému protokolu 1925 bude dosaženo jak zákazu použití biologických zbraní, tak jejich vývoje, výroby a hromadění. Paralelně probíhají jednání, která si kladou za cíl odstranění nedostatků BWC a tím dosažení jejího posílení. Nejčastěji diskutovanou možností je přijetí právně závazného verifikačního mechanismu. Takový výsledek však v brzké době nelze očekávat.

Zdroje:

www.unog.ch
www.un.org
Středa, Bajgar: Úsilí o kontrolu zákazu biologických zbraní pokračuje, Mezinárodní vztahy, 4,2001
Kol. autorů (2002): Vysoce riziková biologická agens. Úvod do managementu biologických událostí.
http://cs.stanford.edu/people/eroberts/courses/ww2/projects/chemical-biological-warfare/uk.htm
http://www.sc-ems.com/ems/NuclearBiologicalChemical/MedicalAspectsofNBC/chapters/chapter_19.htm
http://www.ultimatehistoryproject.com/secret-wars.html
www.cbc.ca/news2/background/bioweapons/redlies.html
http://cns.miis.edu/npr/pdfs/81tucker.pdf
www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1200679/
Matoušek, Benedík, Linhart (2007): CBRN. Biologické zbraně